

**ÖMER B. ‘ALİ el-İSPİRÎ’NİN “TE’NİS ve MU‘RAB” ADLI
İKİ RİSÂLESİ**

Halil İbrahim TANÇ*

Özet

Arap dilinde kelimeler dil bilgisi yönünden müennes (**dişil**) ve müzekker (**eril**) olarak iki tür cinsiyete sahiptir. Arap dilinde erkek olan canlılar ‘**müzekker**’, dişî olan canlılar ‘**müennes/te’nîs**’ kabul edilir; diğer cansız varlıklar da genellikle, ya **eril** yâda **dişil** kabul edilir. Mesela: “الشَّمْسُ” =Güneş kelimesi **dişil**; “القَمَرُ” = Ay kelimesi **eril** olarak tasavvur edilir.

Arap gramerinde kelimelerin son kısmı cümle içinde değişikliğe uğramaktadır. Bu değişiklik bazen kelimenin son harfinin okunuşunda olur. Bazen de kelimelerin son kısımlarındaki harflerin değişmesinde olur. Bu duruma ‘**İ‘rab**’; değişime uğrayan kelimelere **Mu‘rab** denir.

Bu makalede Ömer b. Ali el-İspirî’nin “Te’nis ve Mu‘rab” konularında iki risalesinin tenkitle neşri yapılmıştır.

Anahtar kelimeler: Ömer b. Ali, Te’nîs, İ‘rab, Munsarîf, Gayr-ı munsarîf.

Abstract

“Te’nis and Mu‘rab” - Two Pamphlets of Omer b. Ali el-Ispiri

In Arabic language, words has two kinds of gender in terms of grammar one is müennes (female), another is müzekker (masculine). In Arabic language, female ones are called müennes/te’nîs’ while masculines are müzekker. For example, the word ‘Sun’ is described as female and the ‘moon’ is masculine.

In Arabic grammar, last part of the word is subject to change in a sentence. This change sometimes occurs in the reading of last letter. Also, sometimes it happens in the changes of letters which are in the last part of the words. This is called ‘**İ‘rab**’ in the Arabic grammar. The words changed are called **Mu‘rab**.

* Doç. Dr. Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Arap Dili ve Belagatı Anabilim Dalı Öğretim Üyesi.

In this article “Te’nisa and Mu ‘rab” - two pamphlets of Ömer b. Ali el-İspiri were introduced and evaluated.

Key words: Ömer b. Ali, Te’nîs, Mu ‘rab, İ‘rab, Munsarîf, Gayr-ı munsarîf

GİRİŞ

Arap dil çalışmaları, Kur’ân-ı Kerîm’in doğru okunup doğru anlaşılmasını sağlamak maksadıyla erken dönemlerde başlamıştır.¹

Arapça grameri ile ilgili ilk kuralları ortaya koyan kişinin Hz. Ali olduğu bazı kaynaklarda ifade edilmektedir. Hz. Ali Arapça kelâmın, isim, fiil ve harften meydana geldiği ve bunların tariflerinin yazılı olduğu bir kâğıdı Ebû'l-Esved ed-Due’lî (öl.67/686)’ye vermiş ve ayrıca yazdıklarını devam ettirmesini ondan istemiştir. Bundan sonra Ebû'l-Esved ed-Due’lî (لكنّ) hariç, nasb harfleri olan (إِنَّ) ve benzerlerini yazıp Hz. Ali’ye sormuş, Hz. Ali ona bu harflere (لكنّ) kelimesini de ilâve etmesini söylemiştir. Bilâhère Ebû'l-Esved yazdığı her babı Hz. Ali’ye arz etmiştir. Hz. Ali’yi bu işe sevk eden neden ise bir bedevînin “لَا يَأْكُلُهُ إِلَّا الْخَاطِئُونَ” âyetindeki² son kelimeyi “الْخَاطِئِينَ” şeklinde hatalı okumasıdır.³

Bu şekilde İslâm’ın ilk dönemlerinden itibaren Arap dil çalışmaları çok çeşitli tarzlarda zaman zaman ayrıntılı bir şekilde devam etmiş, Basra, Kûfe, Bağdat, Endülüs ve Mısır gibi dil ekolleri ortaya çıkmıştır. Bu bilgi birikimi Osmanlılar döneminden intikalle günümüze kadar devam etmiştir. Osmanlı medreselerinde müderrislerin Arap dilinin öğrencilere öğretilmesi ve kavratılması hususundaki gayretleri de takdire değerdir.

İşte biz bu makalede öğrencilere yönelik yazılmış olan Ömer b. ‘Ali el-İspiri’nin “*et-Te’nîs ve Mu‘rab*”⁴ adlı iki risâlesinin tenkitli neşrini yaptık.

¹ İbn Cinnî, (Ebû'l-Feth Osmân) nşr. M. ‘Ali en-Neccâr, *el-Hasâ’is*, II, 8, I-II, Beyrût, 1952.

² Hâkka Sûresi, 69/37.

³ İbnu'l-Enbârî (Ebu'l-Berekât), *Nuzhetu'l-elibbâ'*, Kâhire 1386/1967, s. 4-5, 8; el- Kiftî, *İnbâhu'r-ruvât*, Beyrut, 1986, I, 39-40; Tanç, Halil İbrahim, *el-Kisâi Hayatı, Şahsiyeti Dil ve Gramerle İlgili Görüşleri* (Basılmamış Doktora Tezi), Erzurum, 1993, s. 4; Bakırcı, Selâmi ve Kenan Demirayak, *Arap Dili Grameri Tarihi*, s. 22.

⁴ Eserin bir nüshası vardır. Marmara Üniversitesi İlahiyat F., Yazmalar. Nr. 465, 8, vr.

Müellifin tam adı, ‘Ömer b. ‘Ali b. İbrâhim b. Halil el-İspirî’dir. Fâtih Camii dersiamlarından bir zat olan Hanefî fakihî, mantıkçı ve mutasavvıf el-İspirî, Erzurum İspirde doğmuş, müderrislik ve Üsküdar naibliği yapmış, 1202/1788’de vefat etmiştir.⁵

Te’nis kelimesinin anlamı ve Te’nis Risalesinin Yazılış Gâyesi

Arap dilinde kelimeler dil bilgisi yönünden müennes ve müzekker olarak iki tür cinsiyete sahiptir. Bunlar genellikle varlıkların cinsiyetine uyarlar. Yâni, erkek olan canlılar müzekker, dişi olan canlılar müennes kabul edilir. Arap dilinde cansız varlıklar mecazen müzekker veya müennes olarak tasavvur edilir. Mesela: Mesela: “الشَّمْسُ” = **Güneş** kelimesi **müennes**; “القَمَرُ” = **Ay** kelimesi **müzekker** olarak kabul edilmiştir.

Te’nis kelimesi, tefîl (تَفْعِيلُ) babından mazisi: أَنْتَ = *bir şeyi müennes yaptı*, fiilinin masdarıdır. Müennes kavramı da bu fiilden türemiş ismi meful olup dişi alâmeti eklenmiş anlamındadır.⁶ İbn Manzûr, te’nis kelimesini: “Erkeğin zıddı”⁷ olarak tanımlamaktadır. Zemahşerî, müennesi yapısında tâ (التاء), memdûd elifi (ء) ve maksûr elif (ى) alametlerinden birini taşıyan isim olarak tarif etmiştir.⁸

Arapçanın daha iyi öğretilmesi hususunda bu ilmin öğreticiliğini yapan dil âlimlerinin birtakım metotlar uyguladıklarını bizlere kadar ulaşan eserlerinden anlamaktayız. Bu hususta âlimler öğrencilerinin seviyelerine, anlama gücüne göre muhtasar veya manzum eserler vücuda getirmişlerdir. Daha sonra da ihtiyaca göre söz konusu kitaplara şerh ve haşiyeler yazılmak suretiyle Arapçanın daha iyi bir şekilde öğretilmesi hedeflenmiştir. Üzerinde çalıştığımız ‘**Te’nis ve Mu‘rab Risâleleri**’ kanaatimce ezberlemeyi kolaylaştırıcı, şerh ve haşiyesiz az örnekli eserlerden biridir.

⁵ Ömer Efendi’nin Hayatı ve Eserleri için bakınız: Ömer Kara, “Ömer B. ‘Alî El-İspirî’nin ‘Furûk’la İlgili Bir Risâlesinin Tenkitli Neşri”, *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 2004, sayı 21, s. 187-198.

⁶ Ahmed el-‘Âbid, Ahmed Muhtâr Ömer ve diğerleri, *el-Mu‘cemu’l –‘Arabiyyu’l-Esâsi*, Tunus 1989, s. 112

⁷ İbn Manzûr, *Lisânu’l-Arab*, II, 112.

⁸ ez- Zemahşerî, Ebu’l-Kâsim Mahmûd b. ‘Omer, *el-Mufassal fî ‘ilmi’l-‘Arabiyye*, Beyrût, tsz., s. 198.

İslâmî ilimler genellikle naklî ilimler olduğu için, bilginin olduğu gibi korunması ve daha sonraki kuşaklara bozulmadan aktarılması maksadıyla medreselerde okunan kitaplardan birçoğu ezberleniyordu. Bir kitabı ezberlemenin en kolay yolu da, oradaki bilgileri manzum haline getirmek veya ezberlenmesi kolay şekilde ifâde etmektir. Bu şekilde, İslâm dünyasında okutulan ders kitaplarının birçoğu çeşitli dönemlerde nazım haline getirilmiştir. Bunlara dair aşağıdaki örnekleri göstermek mümkündür: Şemsettin Ukaylî (-1259)'nin Câmiu's-Sagîr manzumesi; Balıkesirli Devletoğlu Yusuf (-1250)'un, Türkçe Vikaye manzumesi; Divrikli Fahreddin Muhammed Efendi'nin (-1323) nahve dair bir manzumesi; İbrahim İbni Süleyman Radyüddin (-1380)'in, fıkıh manzumesi; Abdülkadir Feyyumî (-1613)'nin Ferâidü'l-Belâga manzûmes; Tokatlı İshak İbni Hasan (-1688)'in Akaid dair manzumesi; Abdürrahim Efendi akaid, feraiz, tecvid ve nahiv konularına ait manzumeleri; Abdürrahim Efendi (-1885)'nin “Kaside-i Nûniye”, “Kaside-i Tâiye” ve “Şerh-i Şâfiye” adlı eserlerle ilgili yazmış olduğu manzumeler.

Bu dönemlerde sadece belli konular üzerindeki ders kitapları değil Arapça ve Farsça lûgatlar bile manzum olarak yazılmıştır. Bunlara örnek olarak şu şahıslar verilebilir: Kanûnî devri âlimlerinden Abdülcelil İbni Yusuf'un Sekr-i Sâfi ve Seb'atü Ebhur manzumesi; Muhammet Ali Dede'nin Gevher-i Manzumu; Abdürrahim Efendi (-1865)'nin Lûgat-ı Arabiyye manzumesi. Ayrıca Sümbülzâde Vehbi'nin (-1809)'nin Farsça öğretmek için yazdığı manzum “Tuhfe-i Vehbi” adlı sözlük ile Arapça öğretmek için yazdığı manzum “Nuhbe-i Vehbi” adlı eserlerin de eğitim tarihimizdeki yeri büyüktür.⁹

Arap edebiyat tarihinde “Kâfiye” ve “Elfiye” gibi kitapların manzum olarak birçok şerh ve hâşiyesi görülmektedir. İbn-i Mâlik (-672), önce “el-Kâfiye eş-Şâfiye” adını verdiği sarf ve nahiv konularını içeren 2757 beytlik eserini yazmıştır. Daha sonra bu eserini ezberlenmesi kolay olsun diye “el-Hulâsa” adıyla manzum olarak özetlemiştir. Bu eser tam olarak bin beyit

⁹ Ergun, Mustafa, *Medreselerde Okutulan Dersler ve Ders Kitapları, Anadolu Dil-Tarih ve Kültür Araştırmaları Dergisi*, 1966. s. 20.

olduğu için “Elfiye İbni Mâlik” adıyla meşhur oldu. Bu esere çok sayıda şerh ve hâşiye yazılmıştır.¹⁰ Yukarıda değindiğimiz gibi, dil bilgileri dilin kolay öğrenilmesi için birkamı farklı metodlar takip etmişlerdir. el-İspirî’nin Te’nis ve Mu’rab adlı risaleleri de risâlesi de bu tarz eserlerdendir.

Te’nis Risâlesinin Tanıtımı ve Muhtevası:

Bu eser, ‘nesih’ yazı tarzıyla kaleme alınmış olup, harekesizdir. Sayfaların kenarlarına altın cetvel çekilmiştir ve her bir sayfa on bir satırdan ibârettir. Sayfa altlarında çobanlar (müşîr) mevcuttur. Karşılıklı sayfalarda rutubetten mütevellit mürekkep karışmaları olmuş bu yüzden bu eserin bazı yerlerinin okunması zorlaşmıştır. Diğer taraftan öğrencilerin zihninde bilgilerin daha iyi canlanmasını ve aynı zamanda kolay ezberlemelerini sağlamak maksadıyla yer yer kırmızı (surh) mürekkep kullanılmıştır. Metnin etrafında hâşiyeler mevcut değildir.

Metnin durumuna bakılacak olursa; besmele, hamdele ve salveleden sonra bu risâlenin müellifi Ömer Efendinin ismi: “الإسبري” şeklinde geçmektedir.¹¹ Müellif: “ومما ينبغي أن يُعلم أن التَّائِيثَ لَفْظِيٌّ وَهُوَ إِمَّا بِالْفِ مَقْصُورَةٌ أَوْ ”ممدودةٌ أَوْ بِالتَّاءِ” şeklinde doğrudan doğruya konuya girmektedir. Altı varaklık bu yazma risâlesini “رَبِّ زِدْنِي عِلْمًا آمِينَ يَا مُعِين” duasıyla sonlandırmıştır. Ancak yazar, bu risâlede “Te’nis” konusuna ilaveten, üçüncü varak başından itibaren satır aralığı vermeden “Mu’reb” konusuna devam etmiştir. Bu konuya bir buçuk varak yer vermiştir. Bu risâleyi de, “İlmu’d-delâle” konusunu işleyerek sonlandırmıştır.

Ömer b. Ali el-İspirî’nin bu risâlesi daha ziyade el-Kâfiye’adlı eserin şerhi olan el-Fevâid ez-Ziyâiyye adlı eserine dayanmaktadır. Müellif, bu eseri hazırlarken büyük oranda söz konusu bu eserden istifade etmiştir.¹² Ancak tenis başlığı altında gayr-i munsarif konularını anlatmıştır. Bilindiği gibi *Gayr-ı munsarif*: “*Tenvin almayan, cer yapılmayan ve cer mahallinde*

¹⁰ es-Suyûtî, Celâleddin ‘Abdurrahmân b. Ebî Bekr, *el-Behcetü'l-Mardiyye*, nşr. Muhammed Hâdî el-Mardîni, Mektebetu Seydâ, Mardin 2012. s. 29.

¹¹ el-İspirî, vr. 2a.

¹² Molla Câmî, (Nûreddin Abdurrahmân), *el-Fevâidu’-z-Ziyâiyye, Şerhu Kâfiye İbni'l-Hâcib*, İstanbul tsz., I, 48.

meftuh olan kelimedir,”¹³ şeklinde tarif edilmiştir. Diğer bir ifâdeyle gayr-ı munsarîf, mu‘reb ismin kısımlarından biri olup tenvin almayan, ref’ hali ötre, nasb hali fetha olan kesreyle cer yapılmayan, ancak kesreye niyabeten fethayla mansub olan “جَاءَ أَحْمَدُ” , “رَأَيْنَا عُمَرَ” , “قَرَأْتُ قِصَّةَ عُمَرَ” örneklerinde görüldüğü gibi.¹⁴

Öte yandan müellif, *te’nisle* ilgili verdiği örneklerde Molla Camî’yi aynen takip etmiştir: “عُقَيْرَبُّ ، قُدَيْمَةٌ ، عَفْرَبُ ، قَدَمٌ ، هِنْدٌ ، جُورٌ ، مَاهٌ ، سَقَرٌ ، زَيْنَبٌ”¹⁵ gibi örnekleri ise el-Câmî’nin “*el-müzekker ve’l-müennes*” konusundan nakletmiştir.¹⁶ Ancak bu konunun anlaşılabilmesi için el-Câmî’nin bir kelimenin gayr-ı munsarîf olabilmesi için onda bulunması gereken şartlarla ilgili onun tasnif ve izahlarına ihtiyaç vardır: Adil, vasîf, te’nis, marife, ucme, cemi, terkib, elif- nûn, fiil vezni. Bu taksimatta da görüldüğü gibi “*Te’nis*” konusu gayr-ı munsarîf başlığı altında üçüncü sırada yer almaktadır.¹⁷

1-Adil: Bir kelimenin aslî şeklinden çıkışıdır. “عُمَرُ” kelimesi “عَامِرٌ” kelimesinden dönüşmüş ve gayr-ı munsarîf olmuştur.

2-Vasîf: Bir özelliği ifâde edilen ve belirsiz bir zata delalet eden isimdir. “أَسْوَدٌ” = siyah gibi. Bu kelime yılan isim olarak verildiğinde de gayr-ı munsarîf olarak kalır.

3- Te’nis: Dişil olan veya dişil kabul edilen isimlerdir. “زَيْنَبُ ، فَاطِمَةٌ” , “سَقَرٌ” gibi.

4- Marife: Gayr-ı munsarîf murab bir ismin lam-ı tarif (ال) alması veya bir kelimeye muzaf olmasıyla marifelik kazanıp cümlede mecrurluğu kabul etmesidir. “صَلَّيْتُ فِي الْمَسَاجِدِ ، صَلَّيْتُ فِي مَسَاجِدٍ” gibi.

5- Ucme: Kelimenin Arapların dışında başkaları tarafından konmasıdır. “إِبْرَاهِيمُ” gibi.

¹³ Ez-Zeccâcî, Ebû’l-Kâsim Abdurrahmân b. İshâk, *Kitâbu’l-cumel fi’n-nahv*, Beyrut 1984, s. 218.

¹⁴ Mitri, ‘Abdulmesîh ve Hânî Corc, *el-Halil Mu‘cemu mustalahâti’n-nahvi’l-‘Arabî*, Beyrut 1990, s. 299; Bilâl Temiz, Vecihî Uzunoğlu ve Cüneyt Eren, *Nahiv*, Cantaş Yayınları, İst. 2010, s. 370.

¹⁵ Molla Câmî, *el-Fevâidu’-z- Ziyâiyye*, I, 64.

¹⁶ Molla Câmî, *el-Fevâidu’-z- Ziyâiyye*, II, 167.

¹⁷ Molla Câmî, *el-Fevâidu’-z- Ziyâiyye*, I, 48-89.

من أَيْبِك - مِنْ “ sonra gelip esre olmaları durumunda ise sonunda yâ bulunur: ”¹⁸ Diğer kâideler de oldukça kısa verilmiştir.

İspirî'nin Mu'rab Risâlesi yazma nüshanın 3. varakın (3a-b) ve 4. varakın (4a) kısımlarını işgal etmektedir.

TE'NİS ve M'URAB' RİSALESİ' METNİ VE TERCÜMESİ

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

”الحمد لله رب العالمين والصلاة على سيدنا محمد وعلى آله أجمعين وبعد فيقول الفقير الاسيرى.. ومما ينبغي أن يُعلم أن التأنيث لفظي وهو إما بألف مقصورة أو ممدودة أو بالتاء , ومعنوي وهو ما جرد عنها لفظاً , فاللفظي بالمقصورة إما اسم كِبْشَرَى و إما وصف كَحْبَلَى وإما علم كِكْرَى إذا سُمِّيَ بها امرأة أو رجل. فالأقسام أربعة كلها غير منصرف وجوباً إلا القسم الرابع وهو علم المذكور. فَيَنْتَظِرُ إِلَى لَفْظِهِ لَا يَنْصَرِفُ وَيَنْتَظِرُ إِلَى مَعْنَاهُ يَنْصَرِفُ.

وبالممدودة أيضاً إما اسم كصحراء وإما وصف كحمراء وإما علم كأحديهما إذا سُمِّيَ بها امرأة أو رجل فالأقسام

أربعة أيضاً وحكما حكم الأقسام السابقة بلا فرق وبالتاء أيضاً إما اسم ككلمة وإما وصف كقائمة وإما علم كطلحة إذا سُمِّيَ بها امرأة أو رجل فالقسمان الأولان منصرفان والثالث غير منصرف والرابع بالنظر إلى لفظه غير منصرف وإلى معناه منصرف والمعنوي إما ثلاثة أحرف أو أكثر والأول إما ساكن وسطه أو متحرك وساكن الوسط إما غير عجمة أو عجمة , فغير العجمة إما اسم كارض أو علم رجل كرجل إذا سُمِّيَ بها , أو علم امرأة كهند فالقسمان الأولان منصرفان والثالث يجوز صرفه وعدم صرفه , والعجمة أيضاً إما اسم كماه إذا قُصِدَ تنكيرها أو علم رجل كجور إذا سُمِّيَ بها أو علم امرأة كماه إذا سُمِّيَتْ بها , فالأولان منصرفان والثالث ممتنع , ومتحرك الوسط إما اسم كقدم أو علم مذكر إذا سُمِّيَ بها أو علم مؤنث كسفر لطبقه جهنم , فالأولان منصرفان والثالث ممتنع , والأكثر أيضاً إما اسم كإصبع أو علم مذكر كعقرب إذا سُمِّيَ بها أو علم مؤنث كزينب فالأول منصرف والثالث ممتنع والثاني يجوز صرفه وعدم صرفه , فالجملة أربعة وعشرون قسماً: اثني عشر للفظي , اثني عشر للمعنوي , فسبعة أقسام من اللفظي غير منصرف وقسمان منصرفان وثلاثة أقسام يجوز صرفها وعدم صرفها , وسبعة أقسام من المعنوي منصرف وقسمان يجوز الصرف وعدمه فيهما وثلاثة أقسام ممتنع وقد تمَّ بحث التأنيث.

¹⁸ Mehmed Zihni, *el- Müntehab ve'l-Muktedab fi Kavâ'di's-sarfi ve'n-Nahvi*, Nahv Kısmı, Marifet Yayınları İst. 1981, s. 33-34; Ahmed el-Hâşimî, *el-Kavâ'idu'l-Esâsi li'l-lugat'il-'Arabiyye*, Mısır, 1354/1935, s. 63-64.

المعرب

ومما ينبغي أيضا أن يعلم أن المعرب إما بالحركة أو بالحرف والأول في المفرد مطلقا إلا
الأسماء الستة المقيدة وفي الجمع المكسر مطلقا إلا في سنين¹⁹ وفي الجمع المؤنث السالم أما المفرد
فاربعة أقسام: مفرد مذكر منصرف كجاء زيد ورأيت زيدا ومررت بزيدا. والثاني غير منصرف
كجاء أحمد²⁰ ومفرد مؤنث منصرف كجاءت مُسَلِّمَةً إلى آخره وغير منصرف كجاءت زينب²¹ اه
وأما الجمع المكسر فأربعة أقسام أيضاً جمع مكسر مذكر منصرف كجاء رجال ورأيت رجالاً
ومررت برجالٍ وغير منصرف كجاء مناصيراه²¹ وجمع مكسر مؤنث منصرف كهذه جنان ورأيت
جناناً ومررت بجنانٍ وغير منصرف كجاءت مناصيراه

وأما الجمع المؤنث السالم فقسمان منصرف كجاءت مسلمات ورأيت مسلمات ومررت
بمسلمات غير علم وغير منصرف كمسلمات علما. والثاني اي المعرب بالحرف وهو في الأسماء
الستة المقيدة وفي المثني مذكراً كان أو مؤنثاً وفي شبيهه كذلك وفي الجمع المذكر السالم وفي شبيهه
والأمثلة غير خافية فعلم أن المعرب بالحركة عشرة أقسام ، أربعة منها معربٌ بتمام الحركات وستة
منها ببعضها فتدبر. وأن المعرب بالحرف سبعة أقسام: أحدها بتمام الحروف وهو الأسماء الستة
المقيدة والباقية ببعضها. وقد تم هذا البحث.

BİSMİLLAHİRRAHMANİRRAHİM

Âlemlerin Rabbi Allah'a hamd, Efendimiz Muhammed sallallahu
aleyhi veselem ve ailesine selam alsun. İsbirî şöyle diyor: Lafzî Te'nis: Elif-i
maksûre, elif-i memdûde ve (müenneslik) tâ'sı ile gelir. Manevî Te'nis:
Lafzen müenneslik alametlerinin hiçbirini bulunmayan müennestir.

Elif-i maksure ile gelen lafzî müennes: “بُشْرَى” kelimesinde olduğu
gibi isim, “حُبْلَى” misalinde olduğu gibi vasıf ya da “ذِكْرَى” kelimesinde
olduğu gibi kadına veya erkeğe isim verildiği zaman alem olarak gelir.
Müenneslerin dört kısmı dördüncü kısım hariç vücuben gayrı munsarıftır.
Lafzına bakılınca gayr-ı munsarıf, mânâsına bakılınca munsarıftır.

¹⁹ Bu kelime “سِنَّةٌ” kelimesinin çoğuludur. Cemi müzekkeri sâlime mülhak olup, ref hali
vav harfiyle merfu, nasb ve cer hali yâ harfiyledir.

²⁰ Burada “إلى آخره.” harfleri. “جاء أحمد اه” cümlesinde Ahmed kelimesinin sonundaki
devamı anlamında kısaltmadır. Müellif burada, Ahmed kelimesinin nasb alâmetinin fetha
“مَرَرْتُ بِأَحْمَدَ” şeklinde oluşunu “رَأَيْتُ أَحْمَدَ” gibi, cer halinin ise kesreye niyâbeten fethayla
zikretmeyerek, diğer renkleri öğrencinin ya da okuyanın tamamlamasını istemiş olabilir.

²¹ “مَنَاصِيرُ” kelimesi, ism-i mefûl olan “مَنَاصِيرُ” kelimesinin ikinci çoğuludur.

Memdûd ile de ya bir isimdir: “صَحْرَاء” gibi; veya vasıf olur “حَمْرَاء” örneğindeki gibi. Ya da erkek veya kadına bu iki kelimeden birisi ad verilirse alem olur. Bu kısmın hükmü önceki bölümün hükmü gibidir. Kelimenin sonuna ta (ة) gelmesi suretiyle müennes olur. “كَلِمَةٌ” örneğinde olduğu gibi isim olur, ya da “قَائِمَةٌ” kelimesindeki gibi sıfat olur. Veya “طَلْحَةٌ” kelimesindeki gibi alem (özel isim) olur. Bu kelime de ister kadına isim verilsin ister erkeğe isim verilsin. İlk iki kısım munsarıftır. Üçüncüsü gayrı munsarîf, dördüncüsü lafzına bakınca gayrı munsarîf manasına bakılınca munsarıftır.

Manevî müennes üç harfli veya daha fazla harfli olur. Üç harfli olursa ortası sakın olduğu gibi harekeli de olur. Bu da ‘ucme²² değildir , ya da ucmedir.

Ucme olmayan²³ ya “أَرْضٌ” gibi isim, ya da “رَجُلٌ” gibi erkeğe isim verildiğinde erkek için alem (özel) isim olur. “هِنْدٌ” kelimesinde olduğu gibi kadın için alem olur. İlk iki kısım munsarıftır. Üçüncüsü munsarîf olması veya munsarîf olmaması caizdir.

Ucme de tenkîri kasedildiği zaman “مَاهٌ” gibi isim veya “جُورٌ” gibi²⁴ erkeğe isim verildiği zaman erkek için alem; kadına isim verildiği zaman “مَاهٌ” misalinde olduğu gibi kadın için alem olur. İlk ikisi munsarîf, Üçüncüsü gayrı munsarıftır. Ortası harekeli: Ya, “قَدَمٌ” ve benzerleri gibi isim; erkeğe isim verildiği zaman müzekker alem veya Cehennem tabakası için isim olan “سَقَرٌ” kelimesi müennes alemdir. İlk ikisi munsarıftır. Üçüncüsü yani “سَقَرٌ” kelimesi gayrı munsarıftır. Çoğunluğu da ya “إِصْبَعٌ” gibi isim veya “عَقْرَبٌ” gibi erkeğe isim verildiği zaman müzekker alem veya “زَيْنَبٌ” (kelimesi) gibi müennes alem olur. Birincisi yani “إِصْبَعٌ” kelimesi munsarîf. Üçüncüsü yani “زَيْنَبٌ” kelimesi gayrı munsarîf, İkincisi yâni “عَقْرَبٌ” kelimesinin munsarîf olması veya olmaması caizdir. Cümle yirmi dört kısma ayrılır. Onikisi lafzî, onikisi de manevî içindir.

²² Arapça’ya başka dilden geçen kelime. إبراهيم kelimesi gibi.

²³ Arapça’ya başka dilden geçmeyen kelime.

²⁴ ماه ve جُور kelimeleri İran beldelerinde iki farklı yerin isimleridir. Bkz. Yâkût el-Hamevî, Mu ‘cemu’l-buldân, V. 48-49.

Lafzî olandan yedisi gayrı munsarıftır. İki munsarîf ve Üç kısmın da munsarîf ve munsarîf olamamsı caizdir. Manevî olandan yedisi munsarıftır. İkisinin munsarîf ve munsarîf olmaması câizdir. Üçü gayrı munsarıftır. Tenis Konusu burada bitti.

MURAB/İ'RAB

El- Fakîr İspîrî şöyle diyor:

“Murabın harekeyle veya harfle olduğu bilinmesi gerekli olan şeylerdendir.”

BİRİNCİSİ: Harekeyle murab:

Altı isim hariç müfred isimlerde , “سنون”=seneler (kelimesi) hâriç, mükesser cemilerde, cemi müennes salimlerde...

Müfred'e gelince dört kısımdır:

a) Müfred müzekker munsarîf:

“مررتُ بزيدي” = Zeydi gördüm. “رأيتُ زيدياً” = Zeyd geldi. “جاءَ زيدي” = Zeyde uğradım.

b) Ve gayrı munsarîf: “جاءَ أحمداه”

c) Müfred müennes munsarîf: “جاءتُ مسلمةً” ve böyle.

d) Gayrı munsarîf: “جاءتُ زينبُ اه” gibi.

Cemul mükessere gelince: O da dört kısımdır.

a) Cemi mükesser müzekker munsarîf: “جاء رجالٌ” = Adamlar geldi. “مررتُ برجالٍ” = Adamlara uğradım, gibi. “رأيتُ رجالاً” = Adamları gördüm.

b) Ve gayrı munsarîf: “جاء مناصراه” = Yardım olunanlar geldi.

c) Cemi mükesser müennes munsarîf: “هذه جنانٌ” = İşte bahçeler; “رأيتُ جناناً” = Bahçeleri gördüm; “مررتُ بجنانٍ” = Bahçelere uğradım.

d) Ve gayrı munsarîf : “جاءتُ مناصرُ اه” = Yardım olunan (kadınlar) geldi.

Cemi müennes sâlime gelince: İki kısımdır.

a) Alem (özel isim) olmadığında, munsarîf:

” رأيتُ مسلماتٍ ” = Müslüman kadınlar geldi. “جاءتُ مسلماتٌ” = Müslüman kadınları gördüm. “مررتُ بمسلماتٍ” = Müslüman kadınlara uğradım.

b) Alem olduğunda gayr-ı munsarîf: “مُسَلِّمَاتٌ” gibi.

İKİNCİSİ: Harfle murab.

a) Altı isimde.

b) İster müzekker ister müennes olsun Tesniyede ve Tesniyeye benzeyenlerde.

c) Cemi müzekkeri sâlimde ve benzerinde (mülhak), Gizli olmayan misallerde.

Harekeyle murab on kısımdır:

a) Onlardan dördü tam harekeyle murabdır.

b) Onlardan altısı hareketlerin bazısıyla irab olunur. Düşün.

Harfle murab yedi kısımdır:

a) Onlardan biri, harflerin tamamıyla murabdır. O da esmâi sitte (altı isimdir.)

b) Geriye kalan, hareketlerden bazısıyla irab edilir. Bu konu burada bitti.

Sonuç

Te'nîs risâlesi müennes kelimelerin gayr-ı munsarîflik durumuyla alakalıdır ve gayr-ı munsarîf konusunun az bir kısmıdır.

Risaleye ilk bakışta “Te'nîs” ifadesiyle başlanıldığı için risale sadece “Te'nîs” konusuyla alakalı gibi görülmekte fakat devamında satır atlamadan doğrudan doğruya Mu'reb/İ'rab konusuna devam edilmektedir. “İlmu'd-delâle konusunu kısa bir şekilde vermektedir.

Müellif, risâlenin sonunda bu üç konuyu yani Te'nîs, Mu'reb ve Delale konularını kitapların farklı parçalarından dercettiğini, bunu da bu konuların zayi olmasına gönlünün razı olmadığı için yaptığını bu yüzden kanular arasında uyumluluğa itibar etmediğini ifade etmektedir.

Kanaatimce Ömer b. Ali el-İspiri bu eserlerini talebelerin teferruatta boğulmadan ezberlemesi ve konuyu iyi kavraması için yazmıştır. Bu yüzden risâleler akademik olmaktan ziyade öğrencilere yöneliktir.

KAYNAKÇA

Ahmed el-‘Âbid, Ahmed Muhtâr ‘Omer ve diğerleri, *el-Mu‘cemu’l – ‘Arabiyyu’l-Esâsî*, Tunus, 1989.

Ahmed el-Hâşimî, *el-Kavâ‘idu’l-Esâsî li’l-lugat’il-‘Arabiyye*, Mısır, 1354/1935.

Bakırcı, Selâmi ve Kenan Demirayak, *Arap Dili Grameri Tarihi*, Erzurum, 2001.

Ergun, Mustafa, *Medreselerde Okutulan Dersler ve Ders Kitapları*, , Anadolu Dil-Tarih ve Kültür Araştırmaları Dergisi, 1966.

İbn Cinnî, (Ebû’l-Feth Osmân) nşr. M. ‘Ali en-Neccâr, el- *Hasâ’is*, I-II, Beyrût, 1952.

İbnu’l-Enbârî (Ebu’l-Berekât), *Nuzhetu’l-elibbâ’*, Kâhire, 1386/1967;

İbn Manzûr (Ebu’l-Fadl Cemâluuddîn Muhammed), *Lisânu’l-Arab*, I-XV, Beyrut 1410/1990.

Kara, Ömer, “Ömer B. ‘Alî el-İspiri’nin “Furûk”La İlgili Bir Risâlesinin Tenkitli Neşri” Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, Erzurum, 2004, sayı 21, s. 187-198.

el-Kiftî, (Cemâluddîn ‘Ali b. Yûsuf) I-IV, *İnbâhu’r-ruvât*, nşr. M. Ebu’l-Fadl İbrahim, Beyrut, 1986.

Mehmed Zihni, *el- Müntehab ve’l-Muktedab fî Kavâ‘di’s-sarfî ve’n-Nahvi*, Nahv Kısmı, Marifet Yayınları İst. 1981.

Mitri ‘Abdulmesîh ve Hânî Corc, *el-Halîl Mu‘cemu mustalahâti’n-nahvi’l-‘Arabî*, Beyrut, 1990.

Molla Câmî, (Nûruddîn Abdurrahmân), *el-Fevâidu’-z-Ziyâiyye*, Şerhu *Kâfiye*

İbni’l-Hâcib, I- II, Dâru’l-kitâbi’l-İslâmî, İstanbul tsz.,

es-Suyûtî, (Celâleddîn ‘Abdurrahmân b. Ebî Bekr), *el-Behcetü’l-Mardiyye*, tashîh ve neşr., Muhammed Hâdî el-Mardîni, *Mektebetü Seydâ*, Diyarbakır, 2012.

Tanç, Halil İbrahim, *el-Kisâi Hayatı, Şahsiyeti Dil ve Gramerle İlgili Görüşleri*, (Basılmamış Doktora Tezi), Erzurum, 1993.

Temiz, Bilâl, Vecihî Uzunoğlu ve Cüneyt Eren, *Nahiv*, Cantaş Yayınları, İst. 2010.

Yâkût el-Hamevî (Şehâbuddîn), *Mu‘cemu’l-buldân*, I-V, Beyrût, 1986.

ez-Zeccâcî (Ebû’l-Kâsim Abdurrahmân b. İshâk), *Kitâbu’l-cumel fi’n-nahv*,

Beyrut, 1984.

Zemaşerî (Ebu’l-Kâsim Mahmûd b. ‘Omer), *el-Mufassal fi ‘ilmi’l‘Arabiyye*, Beyrût